

громадянського суспільства. До того ж форма правління пов'язана з політичним режимом, який формується внаслідок ефективності та вміння використовувати легітиміційні моделі та технології. На практиці може існувати нелегітимна тоталітарна республіка або ж легітимна демократична монархія. Отже, не можна говорити про чіткий поділ на легітимні та нелегітимні форми правління, тому що будь-яка з них може бути і легітимною, і нелегітимною. Все залежить від умов легітимізації та самого суспільства (народу), як основного суб'єкта легітимності.

Таким чином, рівень розвитку та активність діяльності громадянського суспільства виступає визначальним фактором процесу легітимізації державної влади і джерелом її легітиміційного потенціалу. Політичні системи, в яких громадянське суспільство є нерозвиненим або штучно сформованим та несамостійним, таким чином, виявляються позбавленими можливості підтримувати свою легітимність природним шляхом, змушені постійно звертатися до способів прямого чи непрямого насилля, що, врешті, завершується повною делегітимізацією системи державної влади в них.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в обґрунтуванні інших факторів легітимності політичної влади.

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – К., Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2003. – 520 с. 2. Розенблюм Ненсі Л. Громадські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму / Ненсі Л. Розенблюм // «І». – 2001. – № 3. – С. 6-29. 3. Ситник П. К. Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії / П. К. Ситник // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 57-65.

УДК 323.1 (477)

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Редькіна Г. М.

У статті проаналізовано умови та чинники, які впливають на формування національної свідомості населення України в умовах державної незалежності. На основі аналізу соціологічних даних простежено еволюцію основних складових української національної свідомості в умовах державної незалежності. Визначено психологічний стан населення України на сучасному етапі розвитку

країни. Висвітлено тенденції розвитку національної свідомості українців.

Ключові слова: національна свідомість, національна психологія, радянський період, внутрішньосистемна трансформація, зовнішні чинники, національні інтереси і цінності, національна ідентичність, етнонаціональні стереотипи.

The article analyzes the conditions and factors influence on the forming the national consciousness of the population of Ukraine in the conditions of state independence. On the base of the analysis of sociological data the evolution of the main component of the Ukrainian national consciousness in the conditions of state independence was followed. The psychological condition of the population of Ukraine on the modern stage of the development of the country was determined. The trends of the development of a national consciousness of Ukrainians were forecasted.

Keywords: national consciousness, national psychology, Soviet period, inside system transformation, external factors, national interests and values, national identity, ethnic national stereotypes.

На сучасному етапі розвитку України перед науковцями постає доволі складне завдання – осмислити причини суспільної кризи, такі її прояви, як економічна і політична нестабільність, соціальна незахищеність значної частини населення, зниження рівня освіти, науки, моральний занепад. Політологи та експерти виявили низку причин такого становища. При цьому недостатньо проаналізовано причинний зв'язок між якістю суспільних трансформацій і загальною атмосферою в країні, характером масової свідомості населення України, зокрема рівнем усвідомлення ним своєї національної єдності навколо спільних інтересів. Найвразливішим місцем нинішнього наукового аналізу зазначеної взаємозалежності залишається недостатньо повне вивчення кризи ідентичності населення, чинників, що гальмують вихід з цієї кризи, спрямованості розвитку національної самосвідомості українського суспільства. Саме тому значний науковий інтерес викликає дослідження ключових аспектів розвитку національної свідомості населення України в умовах державної незалежності, які дозволяють розкрити внутрішні механізми та оптимальні умови формування української поліетнічної нації та усвідомлення нею своєї історичної перспективи.

В сучасній науці немає єдиної думки щодо поняття національної свідомості, відповідно, у такому ж стані перебуває й осмислення феномена української національної свідомості. На увагу заслуговують праці зарубіжних учених українського походження,

чий внесок є важливим для сьогодення. У працях З. Когута, Т. Кузьо, О. Кульчицького, І. Мірчука, О. Мотиля, І. Рибчина, Д. Чижевського, Р. Шпорлюка, В. Яніва та інших розглядаються особливості світогляду українського етносу, вивчаються окремі аспекти національної ідентичності, аналізуються етнополітичні та етнодержавні проблеми України. Сучасна українська наукова думка також пропонує низку положень з цієї проблеми. Загальнотеоретичні питання розвитку етнічних та національних спільнот, проблеми національної політики і міжнаціональних відносин досліджуються в роботах українських політологів, соціологів, істориків, етнографів та культурологів Є. Головахи, Я. Грицака, А. Колодій, І. Кураса, В. Лісового, Н. Паніної, Ю. Тищенко, Л. Шкляра, М. Шульги та інших. Вивченню природи етносу і нації, етнічного і національного, їх співвідношення присвятили свої роботи такі вчені, як Л. Аза, В. Арбеніна, П. Гнатенко, Г. Касьянов, О. Нельга, В. Онищук, В. Павленко, Т. Рудницька, С. Таглін та інші. Проблеми національної свідомості та її компонентів, етапам і факторам, що впливають на її формування, присвячені роботи Н. Беліцер, В. Васютинського, Ф. Горовського, О. Гриба, В. Жмира, О. Каргунова, І. Кресіної, Ф. Медвідя, С. Павлюка, Н. Победи, В. Полохала, І. Попової, М. Рябчука, В. Степаненка, В. Ткаченка, М. Фурси, Н. Черниш, А. Швецової та інших. Окремі складові української національної свідомості стали предметом наукового аналізу в працях М. Вівчарика, В. Євтуха, Ю. Іщенко, Р. Кіся, С. Кримського, О. Майбороди, С. Макеєва, Л. Нагорної, М. Обушного, І. Онищенко, Б. Парахонського, В. Смолія, М. Степико та інших.

Вітчизняною наукою накопичено певний досвід вивчення означеної проблеми як на теоретичному, так і на емпіричному рівні. Проте залишається чимало питань, які вимагають подальшого конкретного і всебічного дослідження. Потребують більш глибокого підходу проблеми з'ясування й пояснення причин та мотивів поведінки громадян у різних ситуаціях (зокрема, чому в одних випадках вони гостро протестують проти дій влади з мало значущих для їхніх інтересів питань і демонструють байдужість та пасивність, коли вирішується доля країни, тобто й їхня доля), оцінки ними певних суспільних подій, явищ чи політичних постатей, надання ними преференцій тим чи іншим політичним та ідеологічним орієнтаціям, власної самоідентифікації тощо. Вирішення на вітчизняному прикладі цього етнополітологічного завдання дозволить розширити уявлення про особливості переходу поліетнічних суспільств на новий рівень внутрішньосистемних політичних, економічних та соціокультурних зв'язків. З практичної точки зору її вирішення дозволить коректніше й адекватніше до

реального стану національної свідомості здійснювати планування внутрішньої і зовнішньої політики країни.

Мета і завдання дослідження – простежити зміни в усвідомленні українським суспільством своїх інтересів, засвоєнні ним нової системи цінностей як системотворчих чинників національної ідентичності. Для досягнення мети поставлені завдання: 1) визначити умови та чинники, які впливають на формування та еволюцію національної свідомості населення України в умовах державної незалежності; 2) охарактеризувати зміни в усвідомленні українським населенням національних інтересів і цінностей; 3) з'ясувати стан і перспективи національної консолідації населення України; 4) оцінити сучасний стан національної самоідентифікації населення України.

Джерельною базою для вивчення тенденцій розвитку національної свідомості населення України слугували моніторинги, результати опитування громадської думки. Під час аналізу було використано матеріали і результати соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, соціологічною службою Центру ім. О.Разумкова та інші. Також дослідження базувалося на документах, що відображають стан правової свідомості й правової культури українського суспільства – Конституція України, закони та постанови Верховної Ради, укази Президента України, кодекси та інші нормативні акти, повідомлення засобів масової інформації про події, в яких проявлялися особливості політичної психології та політичної поведінки українців, вторинні джерела, запозичені з наукових досліджень наших попередників, які торкалися заявленої теми.

Отже, якщо аналізувати доробки вищезазначених дослідників, відзначимо, що поняття національної свідомості та структура цього феномена в сучасній науці не мають сталого визначення. Основними складовими національної свідомості, з якими, як правило, згодні майже всі вчені, є національна ідентичність з історичною пам'яттю, лояльністю до мови і культури, відданістю до цілісності території, патріотизмом, національна психологія.

На формування української національної свідомості та її функціонування у суспільстві впливають певні чинники. Насамперед, на нашу думку, це психологічний тип «радянський українець» – тип особистості, який сформувався в результаті сплаву рис типового українця і так званої радянської людини за часів існування української республіки у складі СРСР і який обумовив психологічний стан населення України під час розпаду СРСР. Цей психологічний тип демонструє мінливий рівень національної свідомості. Серед унікальних характеристик цього типу зустрічаємо патерналізм, при цьому бачимо тяжіння до ліберальних цінностей

завдяки високому рівню толерантності. Нагадаємо, на референдумі у грудні 1991 р. за незалежність проголосувало 90,3 % [1, с. 28, 29] його учасників, а вже наступного року тільки 41,1 % вважали себе перш за все громадянами України, а 12,7 % ідентифікували себе громадянами Радянського Союзу [3, с. 485]. Такий аналіз суспільних настроїв дозволяє стверджувати, що історичний вибір на користь незалежності був зроблений не задля національного визволення і розбудови нової соціальної перспективи у вигляді громадянського суспільства, а як реалізація прагнення до достатку і безпеки, які на мінімальному рівні забезпечувалися у радянські часи.

Наступним чинником, під впливом якого відбувається формування нової суспільної свідомості, є трансформаційні зміни у посткомуністичній Україні. Основні з них такі: докорінна зміна державної і політичної системи, економічних засад суспільства, духовних цінностей і пріоритетів, лібералізація суспільного середовища, приватна власність, конкуренція, нова структура економіки та ринків, суспільна аномія, демократизація, посткомуністична соціальна нерівність тощо. Український варіант перетворень полягає, зокрема, у переході від денационалізації та деетнізації до проекту націотворення на основі поєднання громадянської єдності з поліетнічністю.

Особливості реформування в перехідному періоді країни також внесли певні зміни в психологію пересічних українців. Аналізуючи соціологічні дані, робимо висновок, що вже в перші роки постсоціалістичного розвитку під впливом глибокої економічної кризи, падіння рівня і якості життя, невинуватності надій на швидке зростання добробуту, населенню України довелося пережити різкі зрушення в соціальних і політичних настроях у бік масового розчарування (наприклад, протягом років незалежності індекс аномійної деморалізованості, індекс авторитаризму, індекс соціального цинізму підвищуються), що негативно позначилося на національній інтеграції.

Розглянемо напрям трансформацій в Україні, який характеризується процесами перетворення, що є невід'ємною частиною процесів глобалізації ринків, інформаційних потоків та соціокультурного простору. Найбільші зовнішні впливи відчуваються з боку Росії, країн ЄС, а також США. Дані соціологічних досліджень показують, що уявлення різних груп українських громадян про оптимальний шлях своєї вітчизни (при відповіді на запитання про гіпотетичне приєднання України до того чи іншого міждержавного об'єднання) виглядають непеєднуваними. Протягом років незалежності частка тих, хто позитивно ставиться до ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі, зросла, але при цьому і частка тих, хто позитивно ставиться до ідеї вступу України

до Європейського Союзу, залишилася доволі високою. Зростання плюралізму та мультикультуралізму, з одного боку, та гомогенізації й тотальності глобальних ринків і моделей відповіді на них, з іншого боку, створюють суперечливу ситуацію для формування національної свідомості населення України.

Під впливом вищедосліджених чинників відбулися певні зміни в основних компонентах структури національної свідомості населення України в період незалежності.

Соціологічні опитування протягом років незалежності показали, що традиційні інтереси і ціннісно-нормативна система громадянина Радянського Союзу з її ілюзіями соціальної рівності, спрощеними чи автоматично засвоєними цінностями якщо і зміщуються у бік засвоєння демократичних, то повільно. Поки що повного переходу від психологічного типу особистості «радянський українець» до типу «демократичний українець» не відбулося. Серед основних показників відсутності цього переходу відзначимо слабку зацікавленість населення політикою, низький рівень політичної активності громадян України, їхнє критичне прийняття інститутів багатопартійності, приватної власності й підприємництва. Суперечливими є і геополітичні орієнтації українців, причому ці орієнтації не завжди збігаються з електоральним вибором. Домінантними цінностями українського населення є цінності виживання. Навіть після «помаранчевої революції», яка відбувалася під гаслами демократизації, 50,2 % населення очікували від нової влади зупинення зростання цін, 25,3 % – підвищення рівня життя, тоді як розвитку свободи слова – тільки 5,9 % [2, с. 101]. Лише невеликій кількості громадян України бракує базових демократичних цінностей, які повинні однаково співвідноситися з прагненням матеріального добробуту. Вищезазначена ситуація ускладнюється тим, що при незадоволеності власним життям, протестний потенціал, який також міг би стати чинником національної солідарності, залишався вкрай низьким.

Розглядаючи стан і перспективи формування спільних для всіх регіональних, мовно-культурних, політико-ідеологічних сегментів суспільства ознак, які б свідчили про утворення української поліетнічної нації, зазначимо, що процес формування національної ідентичності не завершився, оскільки у свідомості українців домінує територіальна ідентифікація і проявляється виражений регіоналізм. Аналізуючи численні аспекти міжрегіональних відмінностей громадян України, доходимо висновку, що за роки незалежності ці відмінності не тільки не знівелювалися, а й навіть посилювалися. Стан загальнонаціональної ідентичності є розмитим, амбівалентним і на сьогодні має досить сумнівний психологічний потенціал консолідації. Рівень загальноукраїнської самоідентифікації падає у

напрямку від Заходу до Сходу і Півдня від 40,4 % до 25,9 % [4, с. 4]. Але при цьому відмінності досі не змогли переважити чинників, які все ж працюють на згуртування української поліетнічної нації. Попри всі розбіжності між регіонами, в суспільстві доцентрові сили діють не менш, а навіть більш потужно, ніж відцентрові, що забезпечує державу від розпаду і дозволяє їй залишатися основним націоінтегруючим чинником.

Аналізуючи етнонаціональні стереотипи у масовій свідомості, відзначимо, що українські громадяни за своїми соціально-психологічними установками (завдяки яким можна виявити існування певних стереотипів) стосовно сфери міжнаціональних відносин характеризуються як досить неоднорідний контингент. Міжетнічна толерантність в Україні зміщена у бік деякого зростання інтегрального індексу національної дистанційованості, що загрожує посиленням міжетнічної упередженості, яка може стати основою міжетнічних конфліктів. Водночас існує потенціал для єднання країни, оскільки етнонаціональні стереотипи, вкорінені в масовій свідомості, поки що масово не матеріалізуються у насильницькі дії і, за умови послідовно демократичної етнонаціональної політики держави, утвердження загальноукраїнського національного «ми», як неворожого відрізнення від інонаціонального «вони», може стати об'єднавчим чинником української поліетнічної нації.

Теоретико-аналітичне дослідження процесу еволюції основних компонентів національної свідомості населення України в умовах державної незалежності дало підстави для таких висновків:

Основними чинниками, під впливом яких відбувається формування національної свідомості українців в умовах державної незалежності, залишаються внутрішньосистемні трансформації українського соціуму, зовнішні впливи з боку іноземних держав і світових співтовариств, дія психологічної спадщини так званої радянської свідомості, зокрема, доволі широке поширення психологічного типу особистості «радянський українець», поширення серед українського населення низки етнонаціональних стереотипів, у тому числі негативних. Постійні зміни вектора спрямованості суспільних уподобань – від підтримки ринкових механізмів регуляції економіки й державної незалежності до підтримки ідеї реінтеграції й повернення радянської суспільної моделі – зумовили українську специфіку націотворення в умовах посткомуністичного транзиту, яка проявляється в психологічному розмежуванні країни як на регіональному, етнічному, так і на політико-ідеологічному, соціальному рівнях внаслідок кризи суспільних інститутів, протистояння старої і нової владних еліт, поглиблення соціальної нерівності, суспільної аномії, викликані розчаруванням у результатах реформ, неефективністю

промисловості та сільського господарства, відсутністю очікуваного науково-технологічного прогресу. Зовнішні чинники – східний та західний – суперечливо впливають на українську національну свідомість, оскільки основні суб'єкти цих впливів діють у власних інтересах, часом доволі егоїстичних. Загалом обидва чинники посилюють процеси асиміляції (розчинення) української ідентичності в більш потужних регіональних просторах, з одного боку створюючи тенденцію до конструювання проросійської пострадянської ідентичності, а з іншого – розвиваючи тенденцію до вестернізації, яка домінує у процесах глобалізації. Українські громадяни суперечливо усвідомлюють головні національні інтереси й цінності. Тому на ґрунті такого неоднозначного розуміння спостерігається тенденція регіонального розмежування населення України. Це зумовлено відсутністю рішучого відходу від базових цінностей, що проповідувалися у попередні часи. Внутрішній склад психологічного типу «радянський українець», який сформувався в період існування СРСР, має певні особистісні характеристики, що утворилися завдяки сплаву рис типового українця і «радянської людини». Психологічними особливостями «радянського українця», який увійшов у смугу посткомуністичних перетворень, стали пасивність, брак відповідальності за власну долю, так званий адаптаційний індивідуалізм, патерналізм. Національні почуття й емоції, етнонаціональні стереотипи, поширені серед українського населення, виявляють досить нестабільний стан національної психології населення України.

2. Еволюція основних складових української національної свідомості за роки державної незалежності відбулася в річці таких тенденцій, як збереження аморфності українського суспільства, членами якого досі не уповні сформовані спільні конкретні, більш-менш усвідомлені інтереси; подальша загальна маргіналізація населення України; невиразність в усвідомленні ними різниці між правдою і брехнею, їхнє хитання між правовим нігілізмом і законотрушністю у власній поведінці тощо. Посилюється тенденція відродження феномена, притаманного попередній авторитарній свідомості: суспільство продовжує потребувати так званого старшого брата або опікуна, адвоката тощо. Хоча місце Росії, як виконавця цієї ролі, поступово займають Євросоюз і США, населення України психологічної готовності до злиття із західною цивілізацією не виявляє. Геополітичною домінантою розвитку України у масовій свідомості населення залишається східний вектор. Ставлення до ринкової економіки, до приватної власності спирається як на традицію індивідуалістської ментальності, так і на потужні імпульси із Заходу. Зближення з ЄС і НАТО передбачає формування інституційних та ментальних основ вільної ринкової

економіки. Натомість у російському впливі домінують ідеї державного капіталізму з його гіпертрофованою роллю держави як контролера економічної діяльності. Негативне ставлення до розвитку державного сектора, інституту багатопартійності, зниження рівня толерантності також свідчить про тенденцію до ізоляціонізму і відчуження громадян України від світової хвилі демократизації. Суперечливе бачення вектора і шляхів реалізації національних зовнішніх інтересів держави свідчить про відсутність єдності українців у поглядах на зовнішньополітичну тактику. У свідомості і політиків, і різних груп населення спільне розуміння відсутнє, натомість спостерігається регіональне розуміння національних зовнішніх інтересів. Україна залишається чи не єдиною країною у Східній Європі, де дуалізм у зовнішньополітичній сфері певною мірою гальмує розуміння й вирішення внутрішніх проблем та навпаки. Населення України перебуває у стані непевності, вагаючись між усвідомленням базових понять демократії і поверненням до проросійської орієнтації. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція до своєрідного реанімування комуністичних цінностей, стереотипів, постатей, персонажів. Зміст соціальних цінностей сучасного українця неоднозначний і суперечливий. З одного боку, на нього впливає процес модернізації, з іншого – процес традиціоналізації й архаїзації, завдяки яким простежується негативна тенденція консервації радянських цінностей у національній свідомості населення України. Система соціальних орієнтацій, національних інтересів і цінностей сучасного українця твориться на ґрунті як загальнолюдських, так і радянських, як індивідуалістичних, так і колективістських цінностей та ідеалів. Суспільна аномія, відсутність особистостей-взірців в українському політикумі свідчать про негативну тенденцію утвердження політичного і громадянського абсентеїзму. У національній свідомості українців простежується тенденція домінування так званих цінностей виживання, які визначаються матеріальними потребами і не асоціюються з цінностями демократії та громадянського суспільства. Рівень усвідомлення населенням України національних інтересів та цінностей свідчить, що переходу від психологічного типу особистості «радянський українець» до типу «демократичний українець» поки що не відбулося.

3. Українська національна ідентичність досі перебуває у стані амбівалентності, є неоднорідною і неструктурованою. Зберігається тенденція до взаємного відчуження мешканців регіонів і формування особливих регіональних ідентичностей. Незавершеність створення української національної ідентичності виявляється у недостатній відданості ідеї незалежності та територіальній цілісності держави, що особливо притаманне значним групам населення східного і

південного регіонів, а також у значному регіональному розмежуванні з політичних, мовних, релігійних, культурних питань. Тенденція до регіонального розмежування залишається головним гальмівним чинником на шляху формування національної свідомості. Водночас спостерігається і тенденція до формування спільних позицій, які можуть стати визначальними у національної свідомості. Психологічний потенціал консолідації населення України для формування української національної ідентичності існує, але він поки не виявляє активності. Тож, зберігається перспектива як національної консолідації, так і національної дезінтеграції. Значний вплив на процес психологічної консолідації українців на основі демократичних цінностей справляють етнонаціональні стереотипи у масовій свідомості українських громадян. Багато з цих стереотипів позначені упередженістю з боку слов'янської більшості до представників інших етнічних спільнот, що проявляється у ворожості до деяких з них: приміром, вихідців з азійських країн, ромів (циган), кримських татар більшість хоче бачити тільки як відвідувачів країни. Позитивне ставлення проявляється тільки до росіян і білорусів, хоча й щодо них показник відчуженості зростає. З одного боку, відмежування слов'янської більшості, яка становить 95% населення країни, від неслов'янських національностей (як захисна реакція на бурхливий потік іммігрантів) могла б згуртувати українську націю за принципом «ми – вони», але з іншого боку спостерігається зростання взаємної упередженості й формування негативних стереотипів у відносинах між населенням різних регіонів країни. Згідно з соціологічними дослідженнями, стійкими є такі автостереотипи, як «східняки», «західняки», «донетчани», «галичани» тощо. Крім того, серед значної частини етнічних українців поширені автостереотипи «молодшої сестри» стосовно російського «старшого брата». Сформувалася розмита або подвійна ідентичність, яка характеризується суперечливим поєднанням мовної поведінки і культурних орієнтацій. Саме цей автостереотип заважає формуванню ідентичності поліетнічної нації. Найбільшу тривогу викликає зростання нетолерантності українців до самих себе. Більшість автостереотипів стосовно власної мови та культури, самооцінок є негативними, що, у свою чергу, свідчить про негативні тенденції розвитку й критичний стан української національної свідомості. Існують певні парадокси національної самосвідомості: підвищується рівень ізоляціонізму і ксенофобії при зовнішній толерантності, яку можна назвати одним із проявів байдужості, і водночас уповільнюється формування загальнонаціональної ідентичності, про що свідчить велика кількість негативних стереотипів щодо самих себе.

4. Найважливішою особливістю психології населення України залишається переважно пасивно-захисна поведінка. Принцип «моя хата скраю» продовжує панувати у свідомості українців. Спостерігаються серйозні труднощі в адаптації більшості населення до нових політичних і соціально-економічних реалій. Вкрай низькі оцінки економічного становища країни й довіри до провідних політичних інститутів є природною шоковою реакцією масової свідомості на наслідки економічних реформ і політичної нестабільності перших років становлення нової держави. Упродовж цих років відбувалося зростання песимістичних настроїв, посилення соціальної відчуженості. Більшість населення побоюється безробіття та підвищення цін, невиплати зарплат і пенсій, зростання рівня злочинності та голоду. Значно рідше люди побоюються зовнішніх ворогів і внутрішніх політичних, міжнаціональних і міжрелігійних конфліктів та масових вуличних заворушень, диктатури, розпаду країни. Громадяни України такою самою мірою покладаються на здатність держави забезпечити суспільно-політичний порядок, цілісність і безпеку країни, як і не вірять у її здатність гарантувати економічну стабільність і захист від злочинності. Рівень аномійної деморалізованості населення України поки залишається доволі високим, хоча значущо знизилася ситуативні конфлікти на вулицях і в транспорті, у крамницях і центрах надання побутових послуг, із дітьми та з іншими родичами. Збільшилася тільки кількість конфліктів із людьми відмінних політичних переконань, при тому, що питома вага людей, які жодного разу не потрапляли у конфліктну ситуацію впродовж місяця, теж збільшилася. У конфлікти з людьми, які ображають чужу національну гідність, як і раніше, доводилося вступати невеликій частині населення. Посттоталітарна амбівалентність свідомості, розрізненість, відсутність єдності українського населення проявляється як на рівні суспільної свідомості, так і на рівні свідомості індивідуальної. Ці риси стали елементами національної свідомості українського народу. Вони автоматично породили інші, не менш негативні риси національної психології українців, такі як егоїзм, ізоляціонізм, гіпертрофований прагматизм, який нерідко переходить у відверте користолюбство. У суспільстві простежується зберігання патерналістського ставлення до держави. Усвідомлення значущості інститутів громадянського суспільства є низьким. Український соціум так і не розвинувся у громадянське суспільство і громадянська індиферентність з роками незалежності тільки наростала. Індиферентність людей до свого буття зумовлена неподоланою з радянських часів відірваністю влади від людей, її безвідповідальністю та непідконтрольністю народу. Все це зумовлює стагнацію розвитку української національної свідомості. Одночасно спостерігається

рішуче неприйняття недемократичних і силових акцій соціального протесту, схильність до соціальних дій, регламентованих законом. Зберігається властивий українцям психологічний індивідуалізм, який може стати основою для розвитку ліберальних цінностей. Останні, в свою чергу, є основою для демократичних перетворень у їхньому західному варіанті. Традиція вибору взагалі тільки починає формуватися. В ситуації вибору пострадянська людина почувається дискомфортно: впливає як страх перед ризиком, що супроводжує будь-який вибір, так і недостатнє знання альтернатив та прищеплена в процесі виховання невпевненість у своїй здатності приймати правильне рішення. Населення України поки що не готове безпосередньо впливати на вирішення доленосних проблем своєї країни. Утім, багатоманітність проявів населення України, навіть за умови регіонально локалізованих відмінностей, не є непереборною перешкодою для формування поліетнічної української нації. Для цього потрібні свідомі зусилля держави і суспільства, політичних і творчих еліт, духовних лідерів нації і самих громадян.

1. Никуличев Ю. В. Содружество независимых государств. Очерк современной истории / Никуличев Ю. В. – М., 2002. – 90 с. 2. Павленко Р. Різниця ціннісних орієнтацій у регіонах України: як подолати проблему «розколу» // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / Ростислав Павленко, Олена Вітер. – К., 2006. – С. 99-119. 3. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992-2006 років // Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 419-569. 4. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 7 (79). – С. 2-38.

УДК 323:331.4

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: МЕТА І ЗАСОБИ

Ярова Л. В.

У статті досліджуються соціальна політика підприємства, її мета та засоби. Аналізуються концепції та роль соціальної відповідальності бізнесу у соціальній політиці держави в умовах ринкової економіки. Запропоновано рекомендації для підвищення ефективності соціальної політики підприємства.